

ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

БУГА Ганна Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

УДК 347.732

DOI 10.32782/EP.2022.1.6

У статті на основі аналізу діяльності небанківських фінансових установ, звітів Національного банку України серед об'єктивних соціально-економічних детермінантів правопорушень визнано високий рівень тіншового сектора економіки, корупції, відсутність прозорості та чесної конкуренції. На підставі чого здійснено комплексний і системний аналіз впливу тіншової економіки на вчинення правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ, яка характеризується деструктивним і руйнівним чинником суспільно-економічних відносин, розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці, не потрапляє до валового національного продукту з різних причин. Досліджені процеси формування тіншового впливу у небанківському фінансовому секторі й встановлені розбіжності між де-юре і де-факто у формуванні тіншового сектора економіки. На підставі чого сформульоване концептуальне поняття тіншової економіки у небанківському фінансовому секторі та виокремлені головні методи запобігання її впливу на вчинення правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ. З'ясовано, що олігархічна модель управління господарством, за якої існує структурований взаємозв'язок між корупційними чиновниками всіх рівнів та представниками бізнесу, становить підґрунтя вчинення правопорушень у небанківському фінансовому секторі. Тіншова економіка та корупційні відносини утворюють «паралельну» систему надання

фінансових послуг. Відбувається «кримінальна модернізація» у такій сфері, тобто перехід до більш організованих форм, корпоративізації та часткової легітимізації. Доводиться, що тіншова економіка залишається однією з найсуттєвіших загроз для економічної безпеки держави, що загострює соціально-економічну кризу в Україні та негативно позначається на її міжнародному іміджі. Саме тому розроблення ефективних механізмів детінізації сфери господарювання та фінансів, розшуку й повернення до легального обігу незаконно виведених із нього активів, захист об'єктів права власності є пріоритетними напрямками реалізації державної політики в правоохоронній галузі. Особливості вітчизняної тіншової економіки є наслідком становлення та розвитку її за радянських часів.

Ключові слова: тіншова економіка, небанківська фінансова установа, фінансова операція, правопорушення, запобігання.

Постановка проблеми

Зростання тіншового сектору економіки та криміналізація практично всіх сфер господарювання стримує розвиток ринкових відносин в Україні, загрожуючи національним інтересам та національній безпеці держави, підриває довіру громадян до демократичних інститутів і цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів.

У той же час, в умовах сьогодення тіншова економіка, організована злочинність і корупція нерозривно пов'язані між собою, що

зумовлює взаємозалежність корупційних правопорушень з отриманням значної матеріальної вигоди. Глобалізація фінансових систем, розвиток міжнародних банківських та небанківських мереж створили умови для використання фінансових інструментів з метою відмивання коштів, одержаних протиправним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематику впливу тіньової економіки на вчинення правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ у тому чи іншому аспекті активно досліджували такі науковці, як: Варналій З.С., Чернявський С.С., Некрасов В.А., Титко А.В. та інші вчені.

Мета статті зосереджується на дослідженні впливу тіньової економіки на вчинення правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Більше року Національний банк України (НБУ) (з 1 липня 2020 р.) [1] є регулятором більшої частини ринку небанківських фінансових установ (НФУ). Упродовж цього періоду вимоги до платоспроможності фінансових установ базувалися переважно на затверджених актах попереднього регулятора. Тож фінансові установи мали достатньо часу на приведення своєї діяльності у відповідність до цих вимог. З часом НБУ розпочав рішучі дії із застосування заходів впливу за недотримання вимог законодавства України. У 2021 р. за результатами нагляду, інспекційних перевірок, у тому числі через недопуск інспекторів до перевірок, НБУ застосував до десятків страховиків, фінансових компаній та ломбардів заходи впливу у вигляді зупинення дії та/або анулювання ліцензій. Багатьом учасникам ринку, що порушували вимоги до платоспроможності, надано час на усунення порушень. Якщо фінансові установи не зможуть виконати вимоги, їм доведеться припинити свою діяльність. Ринок добровільно залишали компанії, які не провади-

ли діяльності та не мали чинних ліцензій на надання фінансових послуг. На кінець 2021 р. обсяги активів усіх учасників ринку збільшилися. Найбільше – у фінансових компаній. Відповідно частка НФУ в активах фінансового сектору під регулюванням НБУ зросла до 12% [2].

За офіційними даними НБУ у 2015–2020 роках з Державного реєстру фінансових установ виключено 458 НФУ, з них лише у 2020 р. – 108 (+ 9 %), з яких 25 за заявою, а 83 за систематичне порушення вимог законодавства у сфері надання фінансових послуг. У свою чергу, НБУ як регулятором, з метою запобігання порушенням законодавства на ринку фінансових послуг та захисту прав споживачів за результатами контролю у 2020 р. застосовано 78 заходів впливу, з них: винесено 38 розпоряджень про усунення порушень у сфері надання фінансових послуг та 11 рішень про анулювання ліцензій; вилучено з реєстру 28 установ; накладено штрафних санкцій на 1829 тис. грн. на фінансовому ринку [2]. Відтак, з метою забезпечення розвитку цього сегменту фінансового ринку та гарантування збережень населення в країні повинна існувати дієва система запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності НФУ в Україні.

Розроблення ефективних механізмів детінізації сфери господарювання та фінансів, розшуку й повернення до легального обігу незаконно виведених із нього активів, захист об'єктів права власності є пріоритетними напрямками реалізації державної політики у небанківському фінансовому секторі, а також у правоохоронній галузі.

Суспільна небезпека глобалізації тіньових процесів у сфері фінансово-господарського обігу речей, прав, дій, вплив на поглиблення економічної кризи, зростання рівня корупції та криміногенного потенціалу у сфері економічних відносин – проблеми загальновідомі. Останніми роками процеси тінізації в господарстві України набули масштабів, що загрожують нормальному розвитку легальної економіки. За попередніми розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у січні-червні 2021 року порівняно з відповідним періодом 2020

року не змінився і становив 31 % від обсягу офіційного ВВП. Наприклад, у такому виді економічної діяльності «Фінансова та страхова діяльність» збереглася тенденція до збільшення рівня тіньової економіки – на 3 % в.п. порівняно з відповідним періодом 2020 р., що є об'єктивним наслідком зростання на 278,7 % обсягу збитків, отриманих порівняно з відповідним періодом 2020 року (на суму 12,9 млрд грн у січні-червні 2021 року). На результатах діяльності небанківського сектору негативно позначилися: від'ємний результат переоцінки вартості облігацій внутрішніх державних позик та операцій купівлі-продажу («-» 3,1 млрд грн проти позитивного результату 17,8 млрд грн у січні-червні 2020 р.); високий рівень накопичених поганих кредитів. Зрештою, на тлі збереження доволі високого попиту на банківські послуги у звітному періоді (за умов своєчасного адаптування банків до нових умов роботи з фокусом на віддалене обслуговування), сформована тенденція до збільшення рівня тіньової економіки у зазначеному ВЕД, є здебільшого математичним результатом. Частка непрацюючих кредитів (NPLs) станом на кінець 2021 у загальному обсязі кредитування становила 37,18 % [3].

Першим серед західних фахівців, хто привернув увагу громадськості до існування феномена тіньової економіки, був англійський соціолог К. Харт, який виявив проблему «неформальної зайнятості» в низці африканських держав [4]. Згодом, у середині 1970-х років, американські економісти П. Гутманн і Е. Фейг стверджували, що значну частку отриманих прибутків не показують й нехтувати цим неможливо [5].

Найбільш відомим у світі є визначення тіньової економіки, запропоноване Е. Фейгом у 1979 році. Згідно з ним, до тіньової економіки належить уся економічна діяльність, яку за певних причин не враховують офіційною статистикою і не включають до національних рахунків [6, с. 4]. Монографія Е. де Сото, що вийшла друком 1989 р., стала черговим кроком уперед у розумінні значення тіньової економіки [7].

На думку Л. І. Абалкіна, тіньова економіка становить різні види економічної ді-

яльності, спрямовані на одержання доходів шляхом ухилення від оподаткування. Водночас дослідник не відносить до тіньової економіки кримінальну сферу – розкрадання, наркобізнес, проституцію, корупцію та іншу злочинну діяльність [8, с. 39].

У радянській економічній школі дослідження феномена тіньової економіки вперше проведено в Науково-дослідному економічному інституті при Держплані СРСР під керівництвом Т. І. Карягіної [9]. Автор відносила до тіньової економіки виробництво товарів і надання послуг за плату, що не фіксують в офіційній статистичній звітності. Згодом Ю. Г. Козлов запропонував розуміти поняття «тіньова економіка» як будь-яку приховану від державного обліку економічну діяльність, де головна роль відведена її суб'єктам (дрібні власники, наймані робітники, тіньовики-господарники, комерсанти, фінансисти, банкіри, промисловці тощо).

Деталізуючи структуру тіньової економіки, Т. І. Карягіна запропонувала поділити це явище на три блоки:

1) *неофіційна економіка*, до якої входять усі легальні види економічної діяльності, у межах яких мають місце необліковане офіційною статистикою виробництво товарів і послуг та приховування цієї діяльності від оподаткування тощо;

2) *фіктивна економіка*, тобто приписки, розкрадання, спекулятивні операції, хабарництво, різного роду шахрайство тощо;

3) *підпільна економіка*, тобто заборонені законом види економічної діяльності. У межах останнього блоку тіньової економіки Т. І. Карягіна розглядала й діяльність організованої економічної злочинності [9, с. 24].

На три останні складові тіньової економіки вказував також Ю. Г. Козлов, але вкладав у них інший зміст: *стихийна* (не санкціонована державними органами), *індивідуальна* трудова й артільна діяльність; *чорний ринок* товарів і послуг; *діяльність організованих злочинних груп* в економічній сфері.

В Україні дослідження в цьому напрямі розпочато 1994 р. на базі Національного інституту стратегічних досліджень [10]. Український учений-економіст, дослідник тіньової економіки О. В. Турчинов виокремлює

чотири її складові: економічна діяльність, яку не приховують від державних органів, але з низки об'єктивних і суб'єктивних причин не враховує, не контролює і не оподатковує держава; легальна економічна діяльність, під час якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів; незаконна, навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність; діяльність, спрямована на одержання доходу у кримінальний спосіб [11, с. 75–76].

Як зазначає В. М. Попович, поняття «тіньова економіка» виникло у процесі розроблення організаційно-правових заходів боротьби з легалізацією та відмиванням капіталів злочинного походження як деструктивного та руйнівного чинника суспільно-економічних відносин. На його думку, учені та фахівці-практики (як юристи, так й економісти) обрали цю назву певною мірою інтуїтивно, поступово усвідомивши, що корисливі правопорушення й одержані від них доходи досягли таких обсягів, які стали оцінювати на рівні обігу капіталів у легальній сфері економіки [12, с. 14].

Визначаючи зміст поняття «тіньова економіка», необхідно враховувати, що воно має широке і вузьке значення. У широкому розумінні до складу тіньової економіки може бути віднесено всі види «неврахованої», «нерегламентованої», «прихованої» та «законспірованої» економічної діяльності, незалежно від того, чи є вони протиправними, чи ні. У вузькому розумінні поняття «тіньова економіка» обмежується тільки тими видами економічної діяльності та відповідними відносинами, які за своїм змістом є або протиправними, або суспільно небезпечними [13, с. 11].

Варто додати, що причини виникнення тіньової економіки поділяють на загальні та часткові. До загальних належать заборони й обмеження, а до часткових – високе податкове навантаження та неефективна система його адміністрування; чисельні бюрократичні процедури; недовіра до інститутів влади й судової системи; корумпованість усіх ешелонів чиновництва тощо, зрештою – взаємодія тіньової економіки з тіньовою політикою.

Взаємодія тіньової економіки з тіньовою політикою відбувається у формі фінансового донорства для купівлі бізнесом адміністративних послуг і посадових місць тощо. Цю взаємодію забезпечують шляхом розподілу державних замовлень «для своїх»; через тіньові схеми чиновник задовольняє економічні інтереси, тіньова економіка створює умови для самозбереження чиновника тіньової політики тощо. Нині в Україні це явище можна назвати тіньовим державно-приватним партнерством [14, с. 12]. Не виключенням став і небанківський фінансовий сектор.

Однак тіньова економіка не є явищем застиглим, вона динамічно змінюється. Відповідно змінюється її вплив на вчинення різного роду правопорушень у небанківській фінансовій сфері. Тому моніторинг тіньових процесів у контексті динаміки їх змін, діапазону, механізмів, взаємообумовлень і тенденцій поширення тіньової економіки є другим завданням спеціальної теорії детінізації економіки. Лише розв'язавши окреслені проблеми, можна визначити комплекс економічних й організаційно-правових державних заходів, спрямованих на формування економічних передумов детінізації економіки та створення організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин, що зумовлюють відтворення тіньових процесів і детермінують глобалізацію криміногенного потенціалу у сфері фінансово-господарського обігу речей, прав, дій.

Водночас глибинна причина існування вузькофахового підходу та широкого спектра тлумачень поняття «тіньова економіка» і шляхів її подолання зумовлені певною неоднозначністю, яку містить сам емпіричний факт – субстанція цього явища. З одного боку, у ньому міститься протиправна і переважно криміногенна основа, з іншого боку, сучасна тіньова економіка – це реальна економічна субстанція, що відображає рівнозначну чи майже рівнозначну легальній економіці масу капіталів і сукупність економічних, виробничих і капіталообігових технологій, трансформованих у сукупність тіньових відносин. Останні пронизують усю макро- і мікрорівневу структуру економіки

та є її важливою складовою. Однак ця частина економіки не підпорядковується нормативно-правовій регламентації, водночас, функціонує на основі господарських інтересів, що вступають у конфлікт із наявним правовим й економічним середовищем. Якщо економічні закони, організаційно-правові методи, підходи та методологічні засади функціонування легальної економіки напрацьовують у межах класичної економічної теорії, теорії управління та галузях правових наук, то методологію вивчення всіх цих питань щодо тіньової економіки (хоч і на засадах інтерналізації знань, напрацьованих у межах зазначених блоків наук) необхідно ще тільки розробляти.

Наведений вище аналіз свідчить, що дослідники тіньової економіки комплексний підхід до пізнання цього явища поки що тільки декларують, а в практиці проведення досліджень застосовують вузькофахові підходи, вважаючи головним завданням дослідження лише кількісну оцінку основних економічних параметрів цього явища. Причому, обчислюючи обсяги тіньової економіки, її дослідники не завжди розуміють, що вони враховують окремих сегмент тіньового капіталообігу, одне з численних джерел тіньової економіки чи загальну масу тіньового капіталообігу.

Тому розроблення поняття тіньової економіки (яке достеменно відображало б діапазон джерел тіньової економіки, її технологічно насичену структуру, сутність, форми, економічну та криміногенну субстанцію; охоплювало діапазон макро- і мікрорівневих причин, об'єктний і суб'єктний склади тіньової економіки; відображало вплив на легальну економіку, економічну безпеку господарської діяльності та держави, фактори ризиків, криміногенний потенціал суспільно-економічних відносин як в окремих сегментах господарської діяльності, так і цивільному обігу країни загалом) є теоретико-методологічним підґрунтям визначення ефективних організаційно-правових заходів детінізації економіки.

Поняття та вчення про структуру тіньової економіки мають ґрунтуватися на системно-логічних й економіко-адміністративних засадах, необхідних для здійснення

юридично значущої класифікації різноманітних джерел тіньової економіки, розроблення понятійного апарату, придатного для опису економічного, організаційно-правового і криміногенного аспектів її субстанції, а також для визначення ефективної моделі та правового конструювання норм матеріального і процесуального права як форми реалізації організаційно-правової моделі детінізації економіки.

Розв'язання цих проблем може стати підґрунтям для науково виваженої адаптації господарсько-правового середовища країни до ринкових перетворень. Саме це господарсько-правове середовище, за наявності відповідної організаційно-правової інфраструктури детінізації економіки, може стати засобом перманентного визначення та превентивного усунення причин тінізації економічних відносин. Водночас це господарсько-правове середовище, за відсутності відповідної організаційно-правової інфраструктури детінізації економіки, може бути сприятливим комплексом причин і умов розширеного відтворення тіньових процесів і пов'язаної з ними подальшої глобалізації криміногенного потенціалу у сфері господарської діяльності.

Олігархічна модель управління господарством, за якої існує структурований взаємозв'язок між корупційними чиновниками всіх рівнів та представниками бізнесу, становить підґрунтя вчинення правопорушень у небанківському фінансовому секторі. Тіньова економіка та корупційні відносини утворюють «паралельну» систему надання фінансових послуг. Відбувається «кримінальна модернізація» у такій сфері, тобто перехід до більш організованих форм, корпоратизації та часткової легітимізації.

Висновки

Таким чином, тіньова економіка залишається однією з найсуттєвіших загроз для економічної безпеки держави, що загострює соціально-економічну кризу в Україні та негативно позначається на її міжнародному іміджі. Саме тому розроблення ефективних механізмів детінізації сфери господарювання та фінансів, розшуку й повернення до легального обігу незаконно

виведених із нього активів, захист об'єктів права власності є пріоритетними напрямами реалізації державної політики в правоохоронній галузі. Особливості вітчизняної тіньової економіки є наслідком становлення та розвитку її за радянських часів. За умов адміністративно-командної планової системи господарювання в колишньому СРСР тіньові відносини стали підґрунтям для організованої злочинності та корупції.

Головними методами запобігання впливу тіньової економіки на вчинення правопорушень у сфері діяльності небанківських фінансових установ є розвиток платіжних систем і регулювання переказу коштів, що передбачає реалізацію таких заходів:

– дотримання законодавчо визначеної вимоги щодо легалізації діяльності НФУ шляхом внесення (реєстрації) до Єдиного державного реєстру фінансових установ;

– надати право НФУ, які мають ліцензію на переказ коштів без відкриття рахунків, здійснювати випуск електронних грошей та мати агентів, а НБУ – визначити вимоги до НФУ для отримання такої ліцензії, зокрема, до мінімального розміру власного капіталу та розкриття інформації про структуру власності;

– упорядкувати діяльність НФУ на ринку платіжних послуг, а саме скасувати вимогу щодо необхідності їх участі в платіжній системі для надання послуг з переказу коштів та, натомість, запровадити альтернативний механізм контролю за прозорістю їх розрахунків;

– упорядкувати діяльність НФУ на ринку платіжних послуг, зокрема скасувати вимогу щодо необхідності їх участі в платіжній системі для надання послуг з переказу.

Література

1. Про правонаступництво Національного банку України в здійсненні державного регулювання та нагляду на ринках фінансових послуг : постанова Правління Національного банку України від 25 черв. 2020 р. № 82. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0082500-20#Text>

2. Огляд небанківського фінансового сектору за листопад 2021 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-nebankivskogo-finansovogo-sektoru-listopad-2021>

3. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році: аналітична записка. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=78b79266-3a86-4be0-a528-ef8bb1551809>

4. Hart K. Informal Urban Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. Vol. 11. № 1. P. 61–90.

5. Feige E. How Big is the Irregular Economy? *Challenge*. 1979. № 6. P. 32–39.

6. Николаева М. И., Жевгаков А. Ю. Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов). М., 1987. 116 с.

7. Сото де Э. Иной путь: Невидимая революция в третьем мире / пер. с англ.-Б. Пинскера. М., 1995. 319 с.

8. Абалкин Л. И. Логика экономического роста. М. : Ин-т экономики, 2002. 228 с.

9. Карягина Т. И. Услуги теневые и легальные. *Экономика и организация промышленного производства*. 1989. № 2. С. 16–65.

10. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). Київ, 1998. 56 с.

11. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження: монографія. Київ, 1995. 300 с.

12. Попович В. М. Теорія детінізації економіки: монографія. Ірпінь, 2001. 524 с.

13. Мандибур В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. Київ, 1998. 134 с.

14. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

Buha Hanna

**THE IMPACT OF THE SHADOW
ECONOMY ON THE COMMISSION OF
OFFENSES IN THE FIELD OF NON-
BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS**

The article based on the analysis of the activities of non-banking financial institutions, reports of the National Bank of Ukraine among the objective socio-economic determinants of crime recognized the high level of the shadow economy, corruption, lack of transparency and fair competition. On the basis of which a comprehensive and systematic analysis of the impact of the shadow economy on offenses in the field of non-banking financial institutions, which is characterized by destructive and destructive factors of socio-economic relations, develops outside state accounting and control, and therefore not reflected in official statistics gross national product for various reasons. The processes of formation of shadow influence in the non-banking financial sector are studied and disagreements between de jure and de facto in the formation of the shadow sector of the economy are established. On the basis of which the conceptual concept of the shadow economy in the non-banking financial sector is formulated and the main methods of preventing its impact on offenses in the

field of non-banking financial institutions are identified. It was found that the oligarchic model of economic management, in which there is a structured relationship between corrupt officials at all levels and business representatives, is the basis for committing offenses in the non-banking financial sector. The shadow economy and corrupt relations form a «parallel» system for providing financial services. There is a «criminal modernization» in this area, that is, the transition to more organized forms, corporatization and partial legitimization. It is proved that the shadow economy remains one of the most significant threats to the economic security of the state, which exacerbates the socio-economic crisis in Ukraine and negatively affects its international image. That is why the development of effective mechanisms for de-shadowing the economy and finance, search and return to legal circulation of illegally withdrawn assets, protection of property rights is a priority for public policy in law enforcement. Features of the domestic shadow economy are a consequence of its formation and development in Soviet times.

Keywords: shadow economy, non-bank financial institution, financial transaction, offense, prevention.